

Hafiz Eldəniz oğlu QULİYEV
doktorant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi

AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ BÜDCƏ GƏLİRLƏRİNİN ŞAXƏLƏNDİRİLMƏSİNDƏ ROLU

Xülasə

Məqalədə büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafı fonunda tədqiq edilmişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatında büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsinin vacibliyi qiymətləndirilmiş və KOS-ların inkişafının iqtisadiyyata və büdcə gəlirlərinin artımına müsbət təsiri araşdırılmışdır. KOS subyektlərinin Azərbaycan iqtisadiyyatında mövcud vəziyyəti, o cümlədən makroiqtisadi göstəricilərdə payı və dövlət tərəfindən onların təşviqi ilə əlaqədar görülmə işlər təhlil olunmuşdur. KOS-ların inkişafının təmin edilməsində əsas amillərdən hesab olunan maliyyə resurslarına çıxışı qiymətləndirilmişdir. Yekun olaraq, büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi məqsədi ilə KOS-ların inkişafına dair bir neçə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi, neftdən asılılıq, kiçik və orta sahibkarlıq, vergi gəlirləri, büdcə xərcləri, maliyyə resurslarına çıxış.

Giriş

Son dövrlərdə dünya əmtəə bazarında baş vermiş təlatümlər fonunda neftin qiymətinin kəskin volatillikləri Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün hoyocan toblili çalmış və dövlət maliyyəsinə fiskal risklər yaratmışdır. Belə ki, 2014-cü ildən başlayaraq neftin qiymətinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması ölkənin əsas makroiqtisadi göstəricilərinə ciddi şəkildə təsir etmiş və 2015-ci ilin fevral və dekabr aylarında iki ardıcıl devalvasiya baş vermişdir. Nəticə etibarilə, 1995-ci ildən bu günə qədər ilk dəfə 2016-cı ildə ümumi daxili məhsulda (ÜDM) 3.1% azalma müşahidə olunmuşdur.

Neftdən asılılığın aradan qaldırılması fonunda büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi konsepsiyası qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, vergitutma bazasının genişləndirilməsi, habelə gəlirlərin sabitliyinin təmin edilməsi istiqamətində dövlətin strateji inkişaf hədəfinə çevrilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, büdcə gəlirlərinin müxtəlif mənbələr hesabına təmin olunması və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaq məqsədilə Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) təşviqi vacib məsələdir.

Azərbaycanda KOS-ların inkişafı ona görə vacibdir ki, onlar iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında və sub-sektorlarında əlavə dəyər zənciri yaradaraq vergitutma horizontunu genişləndirməklə büdcə gəlirlərini vahid kanal vasitəsi ilə deyil, müxtəlif mənbələr hesabına təmin edə bilər. Müxtəlif sektorlardan və sub-sektorlardan vergilər yolu ilə büdcəyə daxil olmuş vəsaitlər büdcə gəlirlərinin həm şaxələndirilməsinə, həm də sabitliyinin formalaşmasına zəmin yaratmış olar.

Məlumdur ki, KOS-lar iqtisadi inkişafın, məşğulluğun və innovasiyanın mənbəyi hesab olunur [7]. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (İƏİT) üzv ölkələrdə sahibkarlıq subyektlərinin 99%-ni KOS-lar təşkil etməklə məşğulluğa 60%, Ümumi Daxili Məhsulda (ÜDM) 50-60% əlavə dəyər yaratmaqla töhfə verir [10]. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə KOS-un məşğulluqda payı 45%, ÜDM-də 33% təşkil edir [8]. Bundan başqa, dünya ölkələri üzrə araşdırmalara əsasən adam-başına düşən ÜDM-in yüksək olduğu ölkələrdə KOS-ların ÜDM və məşğulluqda payı da yuxarı göstəriciyə malik olur [6].

Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) məlumatına əsasən 2017-ci ildə Azərbaycanda KOS-ların məhsul buraxılışında və məşğulluqda payı müvafiq olaraq 6% və 21% təşkil etmişdir [17]. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə Azərbaycan iqtisadiyyatında KOS-ların payının aşağı olması bu sahənin inkişaf etdirilməsini şərtləndirmişdir.

Azərbaycanda KOS-ların makroiqtisadi göstəricilərdə payının aşağı olması, mədəncixarma sənayesinin payının emal sənayesinə nəzərən kifayət qədər yüksəkliyi, qeyri-neft emal sənayesi üzrə məhsullara olan tələbin əsasən idxal vasitəsilə qarşılınması, habelə istehlak bazarının ÜDM-də çəkisinin yüksək olması dövlətin vergitutma bazasında istehlak vergilərinin (ƏDV və aksiz) mövcud xüsusi çəkisini və daxilolma potensialını formalaşdırmışdır. Daha dəqiq desək, iqtisadiyyatın istehlak yönümlülüyü dövlət büdcəsinin vergi daxilolmalarında əlavə dəyər vergisinin və aksiz vergisinin payının çox olmasına səbəb olmuşdur. Son 10 ilin orta göstəricisinə əsasən istehlak vergilərinin payı büdcənin vergi daxilolmalarında 45% təşkil etmişdir. Lakin, sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti əhatə edən gəliri, maddəli işlə əlaqədar gəliri, habelə vergilərdən azad edilən gəlirlərdən və əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsindən yaranan artımdan başqa bütün digər gəlirləri əhatə edən fiziki şəxslərin gəlir vergisi büdcənin vergi daxilolmalarının son 10 ildə ortalama 11%-ni formalaşdırmışdır [17].

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (İƏİT) üzv ölkələrdə 2017-ci ilin orta göstəricisinə əsasən fiziki şəxslərin gəlir vergisinin ümumi vergi daxilolmalarında payı 24% təşkil edir. Hətta Danimarka, Avstraliya, ABŞ, Yeni Zenlandiya və Kanadada fiziki şəxslərin gəlir vergisi büdcənin vergi daxilolmalarının müvafiq olaraq 53%, 41%, 40%, 37%, 36%-ni formalaşdırır. Bundan başqa, 2017-ci ilin orta göstəricisinə əsasən İƏİT-ə üzv ölkələrdə istehlak vergiləri büdcənin vergi daxilolmalarında 32,4% paya malik olmuşdur [11]. Göründüyü kimi, İƏİT-ə üzv ölkələrdə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin ümumi büdcə daxilolmalarında payı Azərbaycanla müqayisədə kifayət qədər yüksək, istehlak vergilərinin payı isə aşağı olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın dövlət büdcəsində vergi növləri üzrə ən yüksək paya malik olan ƏDV həm də ən yüksək volatillik əmsalına sahibdir. Ümumi büdcə daxilolmalarında az payı olan fiziki şəxslərin gəlir vergisi isə digər vergi növləri ilə müqayisədə ən aşağı volatilliyə malikdir [1].

KOS-ların iqtisadiyyatda rolu

KOS-lar iqtisadi səmərəliliyin təmin edilməsində, inklüziv inkişafda və qlobal çağırışlara uyğunlaşmaqda əsas rol oynayır. KOS-ların inkişafı məşğulluğun təmin olunmasında, innovasiyada və rəqabətdə müsbət təsirə malikdir [9].

Həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə KOS-ların məşğulluqda payı iri sahibkarlıq subyektləri ilə müqayisədə daha çoxdur [3]. Avropa İttifaqına üzv ölkələrdə 2002-2010-cu illər üzrə 85% ümumi məşğulluğun artımı KOS-ların payına düşür. Həmin ölkələrdə KOS-lar və iri sahibkarlıq subyektləri üzrə illik məşğulluğun artımı müvafiq olaraq 1% və 0.5% təşkil etmişdir [2].

Qlobal dəyər zəncirinin inkişafı və rəqəmsal texnologiyaların biznesin bütün sahələrinə tətbiqi fonunda qlobal ticarət platformasında baş verən dəyişikliklər KOS-ların qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası üçün yeni imkanlar yaradır. KOS-ların çevikliyi nəticəsində bazarın dəyişən tələblərinə və istehlakçıların zövqünə uyğun qısa müddətdə fərqli məhsullar istehsal etmə bacarığı onların iri sahibkarlıq subyektləri ilə müqayisədə rəqabət üstünlüyünə səbəb ola bilər [9].

KOS-lar qlobal dəyər zəncirinə istehsalın bütün mərhələlərini keçib hazır məhsul yaratmaq əvəzinə hər hansı segment üzrə aralıq məhsul istehsal edərək inteqrasiya edə bilərlər. Cənub-Şərqi Asiya Ölkələri Assosiasiyasına (ASEAN) üzv ölkələrdə KOS-ların ixracda aralıq məhsul istehsalı üzrə payı iri sahibkarlıq subyektləri ilə müqayisədə nisbətən çoxdur. Taylandın ixracında digər üzv ölkələrlə müqayisədə aralıq məhsul istehsalı daha yüksəkdir. Belə ki, bu ölkədə KOS-ların və iri sahibkarlıq subyektlərinin ixracda aralıq məhsul istehsalı müvafiq olaraq 16% və 6% əlavə dəyər yaradır [5].

2015-ci ilin məlumatlarına əsasən İƏİT üzvü ölkələrdə ümumi ixracın 40-50%-ə qədərini KOS-lar təşkil etmişdir. Ümumi ixracda KOS-ların payının məşğulluq və ÜDM-də yaratdığı əlavə dəyərdən nisbətən az olması sənaye sektorunda KOS-ların payının az olması ilə əlaqəlidir. Belə ki, İƏİT ölkələrində iri sahibkarlıq subyektləri sənaye sektoru üzrə KOS-lardan daha çox məhsul ixrac edirlər [10].

İƏİT-ə üzv ölkələrdə KOS-lar ticarət və tikinti sektorunda sənaye sektoruna nəzərən məşğulluğa daha çox töhfə verirlər. Sənaye sektoru intensiv kapital və ixtisaslaşmış əmək yönümlü olduğuna görə KOS-ların bu sektor üzrə məşğulluqda payı nisbətən aşağıdır [10].

KOS subyektləri miqyasına, fəaliyyət illərinə, habelə biznes modelinə, fəaliyyət profilinə və sahibkarların ambisiyalarına görə çoxşaxəlidir [9]. KOS-ların bir çox parametrlər üzrə müxtəlifliyi, fərqli ideyaları və innovativ yanaşmaları bazarda rəqabəti təşviq edir ki, bu da iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında davamlı inkişafı şərtləndirir.

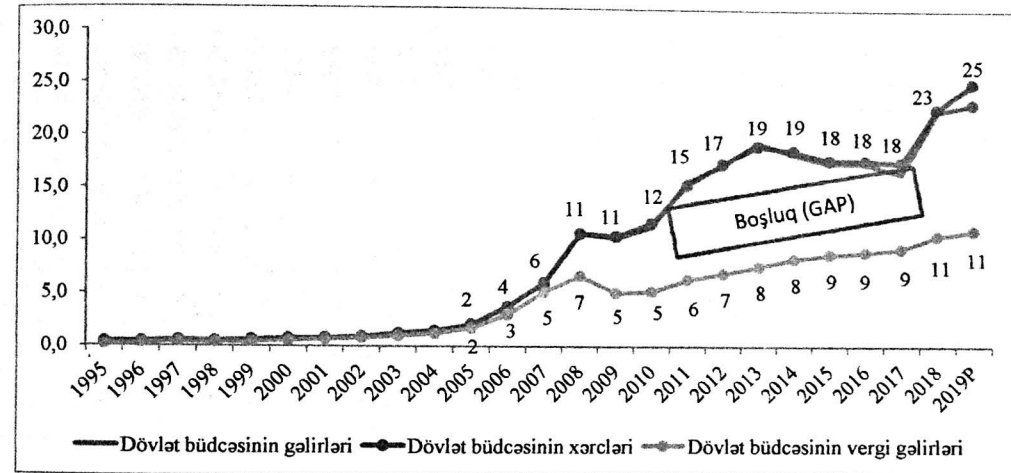
KOS-ların özəl sektorda inkişaf etdirilməsi və ya payının yüksəldilməsi dövlət sektorunun əhatə dairəsinin azaldılmasına töhfə verir. Belə ki, KOS-ların inkişafı məşğulluğu dövlət sektorundan özəl sektora yönəldə bilər və nəticə etibarilə büdcədən maliyyələşmə əzələrlə dövlətin maliyyə yükü yüngülləşər. Bundan başqa, dövlətin əsaslı investisiya xərclərinin azaldılmasında KOS-ların inkişafının rolu ola bilər.

Büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsinin vacibliyi

Neft gəlirlərinin artımı ilə əlaqədar 2005-ci ildən Azərbaycan iqtisadiyyatı genişlənməyə başlamışdır. Bu dövrdən sonra dövlətin vergi gəlirləri ilə büdcə xərcləri arasında fərq və ya defisit əvvəlki dövrlərlə müqayisədə əhəmiyyətli səviyyədə artmışdır. Nəticədə yaranmış defisit Dövlət Neft Fondundan transferlər hesabına aradan qaldırılmışdır.

Qrafik 1.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri, xərcləri, vergi gəlirlərinin illər üzrə dinamikası (mlrd manat)

Qrafik DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafik 1-dən göründüyü kimi, 2005-ci ilə qədər dövlətin vergi gəlirləri ilə büdcə xərcləri arasında fərq əhəmiyyətli səviyyədə deyil. Daha dəqiq desək, 1995-2004-cü illəri əhatə edən 10 il ərzində dövlət büdcəsinin xərcləri 7,9 mlrd manat, büdcənin vergi gəlirləri isə 6,3 mlrd manat təşkil etməklə cəmi 1,6 mlrd manat kəsir (defisit) yaranmışdır. 2005-ci ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatının fiskal ekspansiyası baş verir və dövlətin vergi gəlirləri ilə büdcə xərcləri arasında fərq əhəmiyyətli səviyyədə artmağa meyllənir. Nəticə etibarilə, büdcə xərcləri ilə vergi gəlirləri arasında böyük "gap" yaranır və bu boşluq Dövlət Neft Fondundan transferlər hesabına bağlanır. Belə ki, 2005-2019-cu illərdə dövlət büdcə xərcləri 216,8 mlrd manat, vergi gəlirləri 105,4 mlrd manat təşkil etməklə 111,4 mlrd manat kəsir yaranmış və bu kəsirin 106,4 mlrd manatı və ya 96%-i Dövlət Neft Fondundan köçürmələr vasitəsilə aradan qaldırılmışdır.

Qeyd olunan dövrdə vergi gəlirləri 6 dəfə, büdcə xərcləri 12 dəfə artmış və fiskal göstəricilər arasında qeyri-proporsionalıq yaranmışdır.

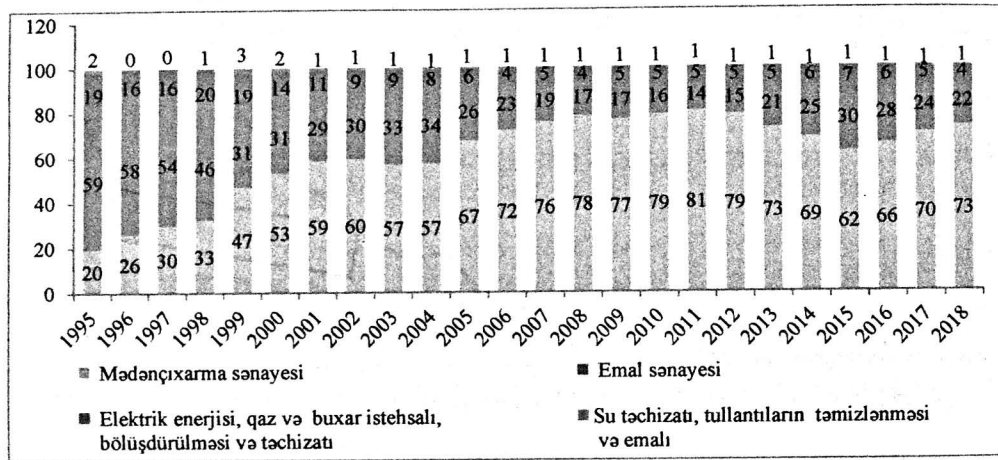
Dövlətin vergi gəlirləri ilə büdcə xərcləri arasında kəsinin yüksək olduğunu nəzərə alsaq Azərbaycan KOS-ların inkişafı iqtisadiyyatın müxtəlif sektorları üzrə rəqabət mühiti yaratmaq-la büdcənin vergi gəlirlərinin artımında müstəsna əhəmiyyəti olar və nəticədə kəsinin azalmasına töhfə verir.

DSK tərəfindən büdcənin vergi növləri üzrə daxilolmaları göstərsə də KOS-ların həmin vergi növləri üzrə daxilolmalardakı payı dərc olunmur. Lakin, Azərbaycanda KOS-ların ÜDM və məşğulluqda xüsusi çəkisinin az olduğunu nəzərə alsaq, KOS-ların nəticə etibarilə vergi daxilolmalarında payının da aşağı səviyyədə olduğunu ehtimal edə bilərik. Belə olan halda, KOS-ların iqtisadiyyatın sektorları üzrə təşviqi və inkişaf etdirilməsi büdcə daxilolmalarının potensial artımını təmin etmiş olar.

Azərbaycanın sənaye istehsalının strukturunda mədənçıxarmanın emal sənayesinə nəzərən yüksək olması KOS-ların emal sənayesində inkişafı üçün geniş imkan yaradır. Qrafik 2-dən görüldüyü kimi mədənçıxarma sənayesi 2005-ci ildən sonra sənayenin strukturunda genişlənməyə başlamış və emal sənayesini məhdudlaşdırmışdır.

Qrafik 2.

Sənaye istehsalının sahə strukturu [%]

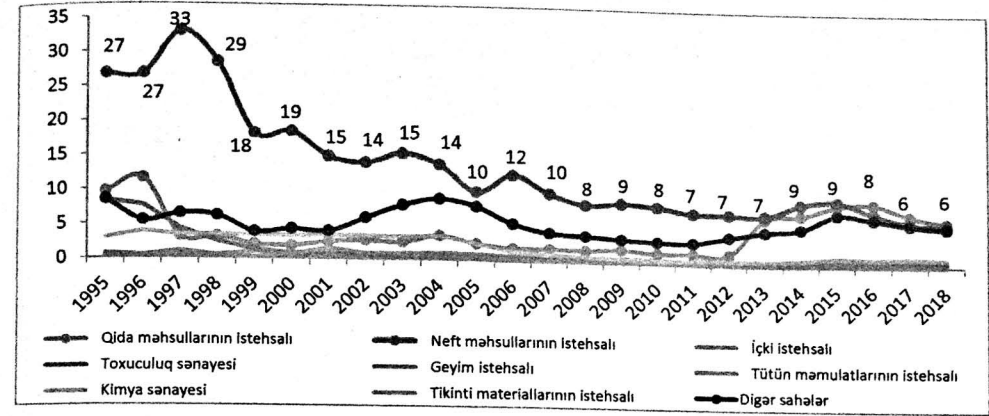

Qrafik DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Emal sənayesinin tərkibində neft məhsullarının istehsalını nəzərə almasaq emal sənayesi ümumi sənayedə daha aşağı paya malik olar. Müsbət haldır ki, qida məhsullarının istehsalı 2012-ci ildən başlayaraq əvvəlki illərlə müqayisədə nisbətən artmışdır. Geyim istehsalı, toxuculuq sənayesi, bütün məmulatlarının istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, habelə kimya sənayesinin və içki istehsalının ümumi sənayedə xüsusi çəkisi hələ də aşağı səviyyədədir. KOS-ların emal sektoruna cəlb edilməsi və bu sektorda fəaliyyətlərinin təşviqi büdcənin vergi gəlirlərinin artırılmasına və şaxələndirilməsinə töhfə vermiş olar.

Emal sənayesinin tərkibi [%]

Qrafik 3.

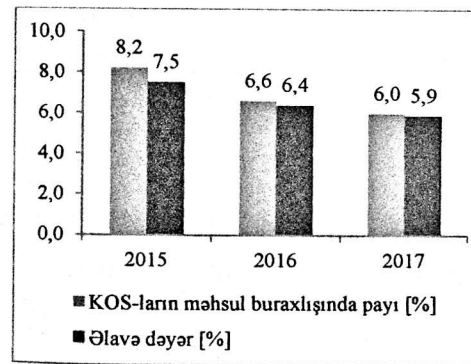
Qrafik DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın mövcud vəziyyəti

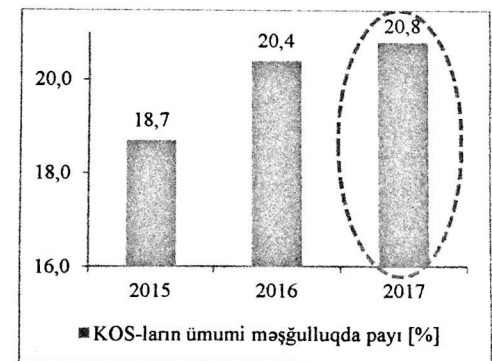
Hal-hazırda Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən dərc olunan KOS-lara aid göstəricilər 2015, 2016, 2017-ci illəri əhatə edir. Dərc olunan məlumatlar 2015-ci il 5 iyun tarixli 215 nömrəli Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə "İri, orta və kiçik sahibkar meyarları" əsasında hazırlanmışdır [17].

Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 21 dekabr tarixli 556 nömrəli Qərarı ilə "Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları" təsdiq edilərsə də, son meyarlar əsasında DSK tərəfindən məlumatlar hələ buraxılmamışdır.

Qrafik 4. KOS-ların məhsul buraxılışında və əlavə dəyərə payı [%]

Qrafik 5. KOS-ların məşğulluqda payı [%]

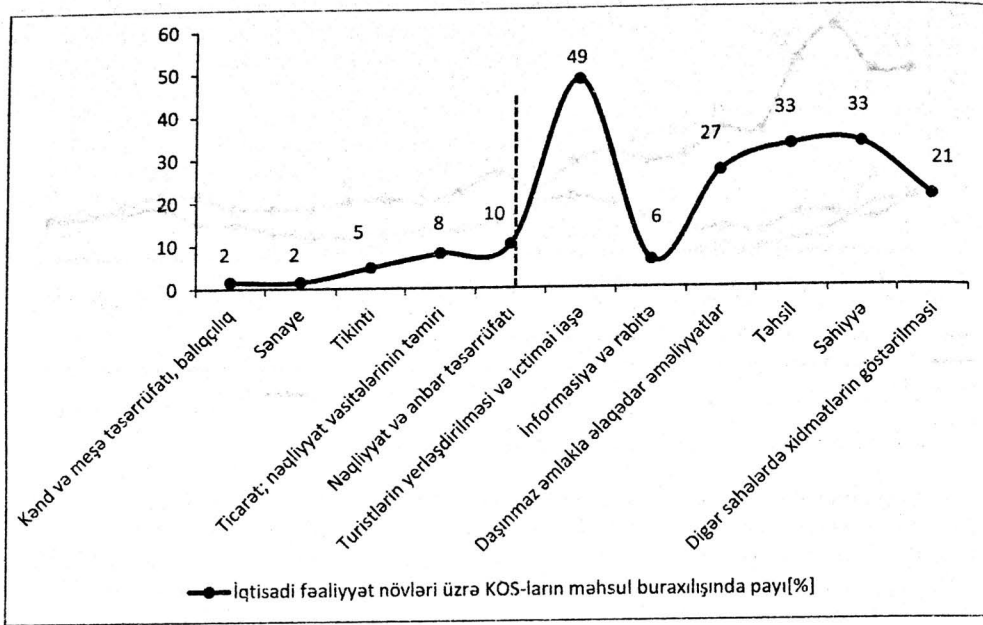

Qrafik 4 və 5 DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda KOS-ların məhsul buraxılışında və əlavə dəyərə payı 10%-dən aşağıdır. KOS-ların ümumi məşğulluqda payı isə 21%-ə qədərdir. 2017-ci ildə KOS-ların məşğulluqda payı əvvəlki illərlə müqayisədə nisbətən artmışdır.

Qrafik 6.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə KOS-ların məhsul buraxılışında payı, 2017 [%]

Qrafik DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafik 6-dan görsəndiyi kimi, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai işə KOS-ların məhsul buraxılışında payı digər iqtisadi fəaliyyət növləri ilə müqayisədə daha yuxarı səviyyədədir. Belə ki, qeyd olunan iqtisadi fəaliyyət növü üzrə KOS-ların payı 49% təşkil edir. İqtisadi fəaliyyətin təhsil və səhiyyə sahəsində KOS-ların payı 30%-dən yuxarıdır. Kənd və meşə təsərrüfatında, habelə sənayedə KOS-ların payı 2% olmuşdur.

DSK-nın hesabatlarında KOS-ların ixracda payı göstərilməsə də, Azərbaycan Respublikasında KOS səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsində qeyd olunur ki, KOS subyektlərinin ixracda xüsusi çəkisi çox aşağıdır. Bundan başqa, Strateji Yol Xəritəsinə əsasən Azərbaycanda 2025-ci ilədək KOS-un ÜDM-də və məşğulluqda payının müvafiq olaraq 35 və 40 faizə, ölkənin qeyri-neft ixracında payının isə 25 faizə, 2025-ci ildən sonrakı dövrdə KOS-un ÜDM-də və məşğulluqda payının müvafiq olaraq 60 və 70 faizə, habelə xarici ticarətdə KOS-un payının 40 faizə çatdırılması hədəflənir [22].

Azərbaycan iqtisadiyyatında KOS-ların payının aşağı olması və KOS-ların iqtisadi inkişafa potensial töhfəsinin artırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2017-ci il tarixli Fərmanı ilə İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA) yaradılmışdır. Sahibkarlıq subyektlərinə dövlət və özəl qurumlar tərəfindən xidmətlərin vahid məkanda və koordinasiyalı formada həyata keçirilməsi məqsədilə KOBİA tərkibində Kiçik və orta biznes (KOB) evləri təşkil olunmuşdur. KOB evlərinin məqsədləri sahibkarlıq subyektlərinə operativlik, şəffaflıq və nəzakətlik prinsiplərinə uyğun vahid məkanda əlaqələndirilmiş şəkildə "G2B" (dövlət-biznes) və "B2B" (biznes-biznes) xidmətlərinin göstərilməsidir [18].

Sahibkarlara Bakıda və regionlarda dəstək məqsədilə istənilən sahə üzrə məlumatlar və məsləhətlər əldə etmək üçün KOBİA-nın tərkibində "KOB Dostu" fəaliyyətə başlamışdır. Belə ki, "KOB dostu" sahibkarlıq subyektlərinin təsərrüfat fəaliyyətlərinə maliyyə mənbəyi tapmaqda dəstək verir. "KOB Dost"-larının fəaliyyətinin digər istiqaməti KOB-ların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətindədir. Bundan başqa, sahibkarlıq subyektləri ilə mütəmadi təmasda olan "KOB Dost"-ları onların inkişaf ehtiyaclarını sorğular və monitorinqlər vasitəsilə tədqiq edirlər [18].

Müsbət haldır ki, 2018-ci ildə "Dövlət satınalmaları haqqında" Qanuna dəyişiklik edildikdən sonra mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin dövlət satınalmalarında iştirak imkanları genişləndirilib. Belə ki, satınalma predmetinin ehtimal olunan qiyməti 3 milyon ABŞ dolları ekvivalentində və ya ondan aşağı olan malların (işlərin, xidmətlərin) dövlət satınalmaları yalnız mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iştirakı ilə, açıq tender üsulunu tətbiq etməklə elektron satınalma vasitəsilə keçirilir [16].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 29 may tarixli Fərmanı ilə Mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin rəqabətqabiliyyətli istehsalının stimullaşdırılması məqsədilə daxili bazar araşdırmalarına dövlət dəstəyi göstərilməsi qaydası təsdiq edilmişdir. Qaydalara əsasən KOBİA tərəfindən hər bir daxili bazar araşdırmasının aparılmasına görə ödənilən dəstək məbləği 20 000 (iyirmi min) manatdan artıq ola bilməz. Mikro sahibkarlıq və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müraciəti əsasında aparılan hər bir daxili bazar araşdırmasına çəkilən xərcin müvafiq olaraq 80% və 50%-i maliyyələşdirilir, qalan hissəsi isə müraciət edən subyektlər tərəfindən ödənilir. Orta sahibkarların müraciəti əsasında təlimlərin və seminarların ödənişsiz keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur [18].

KOS-ların ölkə iqtisadiyyatında payının artırılması üçün əsas amillərdən biri də yüksək ixtisaslı kadrlar potensialının olmasıdır. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycanda peşə təhsilinin inkişafının təmin edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında" 2016-cı il 20 aprel tarixli 869 nömrəli Fərmanına müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi yaradılmışdır [16].

Azərbaycanda KOS-ların inkişafını təmin etmək məqsədilə mikro sahibkarlıq subyektləri üçün sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlir və mənfəətin 75 faizi, habelə kiçik və orta biznes (KOB) klasterinə daxil olan şirkətlər 7 il müddətinə mənfəət, torpaq və əmlak vergilərindən azad edilmişdir. Bundan başqa, KOB klasterinə daxil olan şirkətlər tərəfindən istehsal və emal məqsədilə texnika və qurğuların idxalı 7 il müddətinə ƏDV-dən azad edilmişdir [15].

KOB klasterin iştirakçısı olan fərdi sahibkarın (hüquqi şəxs) KOB klaster şirkəti ilə bağlanmış müqavilə əsasında təqdim etdiyi mal (iş, xidmət) üzrə əldə etdiyi gəlirin (mənfəətin) kapital xarakterli xərclərin çəkilməsinə yönəldilən hissəsi 7 il müddətinə gəlir (mənfəət) vergisindən azad olunmuşdur. Bundan başqa, "Startup" şəhadətnaməsi əldə etmiş mikro və ya kiçik sahibkarlıq subyektlərinin innovasiya fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirləri (mənfəətləri) 3 il müddətinə vergidən azad edilmişdir [15].

KOS-ların maliyyə resurslarına çıxışı

KOS-lar global iqtisadiyyatda əhəmiyyətli paya malik olsalar da, maliyyə resursları ilə təmin olunmada, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə məhdudiyətlərlə üzləşirlər ki, bu da onların inkişafına mənfi təsir göstərir. Belə ki, KOS-ların maliyyə riskləri banklar tərəfindən yüksək qiymətləndirilir və onlara təqdim olunan maliyyə vasitələrinin xərcləri aşağı olur. Digər tərəfdən KOS-lara təklif olunan mikro kreditlər onların kapitalla olan tələblərini tam şəkildə qarşılıma və nəticədə KOS-lar üçün maliyyə resursları iri sahibkarlıq subyektləri ilə müqayisədə əlçatmaz olur [13].

Aşağı gəlirli ölkələrin maliyyə resurslarına çıxış məhdudiyətləri yüksək gəlirli ölkələr qrupu ilə müqayisədə daha yuxarı səviyyədədir. Dünya Bankının araşdırmalarına əsasən aşağı gəlirli

ölkələr qrupunda 20-99 nəfər işçisi olan 43% sahibkarlıq subyektləri maliyyə resurslarına əlçatmazlığı cari əməliyyatlarında əsas maneə kimi qiymətləndirirlər. Yüksək gəlirli ölkələr qrupunda isə həmin meyarlara uyğun gələn sahibkarlıq subyektlərinin 11%-i maliyyə vəsaitlərinin məhdud olmasını cari fəaliyyətlərinin əsas problemi kimi görürlər [12].

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mikro, kiçik və orta sahibkarlıq (MKOS) subyektlərinin maliyyə resurslarına çatışmazlığını müəyyən etmək məqsədi ilə 128 ölkə üzrə onların maliyyə resurslarına olan tələb və təklifini qiymətləndirmişdir. Qiymətləndirmə nəticəsində həmin ölkələr üzrə MKOS-ların maliyyə resurslarına tələbi 8.9 trilyon \$ (ABŞ dolları), kredit təklifi 3.7 trilyon \$ təşkil etməklə 5.2 trilyon \$ miqdarında maliyyə çatışmazlığı ehtimal olunur ki, bu da həmin ölkələr üzrə ÜDM-in 19%-ni təşkil edir. Bundan başqa, tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, 128 ölkə üzrə 65 milyon MKOS-un və ya bütün sahibkarlıq subyektlərinin 40%-nin kredit resurslarına çıxışında tam və ya qismən şəkildə məhdudiyət mövcuddur [4].

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə MKOS subyektlərinin bölgüsünü mikro və KOS üzrə ayırsaq 5.2 trilyon dollarlıq maliyyə çatışmazlığının 0.7 trilyon dolları mikro müəssisələrin (14%), 4.5 trilyon dolları (86%) isə KOS-ların payına düşür. Mikro və KOS subyektləri üzrə maliyyə çatışmazlığı ümumi tələbin müvafiq olaraq 81 və 56%-ni təşkil edir. Bu isə onu göstərir ki, mikro sahibkarlıq subyektləri KOS-larla müqayisədə daha çox maliyyə əlçatmazlığı ilə üzləşirlər [4].

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının 128 ölkə üzrə apardığı tədqiqatda Azərbaycanda 2017-ci ildə 6.8 mlrd ABŞ dolları və ya ÜDM-in 13%-i miqdarında MKOS-ların maliyyə resurslarına çatışmazlığı ehtimal olunur [4].

Dünya Bankının araşdırmalarına əsasən 2014-cü ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən MKOS-ların 51%-i maliyyə resurslarına çıxışlarının qeyri-adekvat olmasını kommersiya fəaliyyətlərinə əsas maneə kimi qiymətləndirirlər. MKOS-ların üçdə ikisində bank hesabları mövcud olsa da yalnız 14%-i kredit və ya kredit xətləri ilə təmin edilib [14].

Həmin hesabatda göstərilir ki, banklar tərəfindən təklif olunan yuxarı faiz dərəcələri, yüksək girov tələbləri, kredit prosedurlarının çoxluğu və qısamüddətli kredit şərtləri MKOS-ların maliyyə resurslarına çıxışını məhdudlaşdıran əsas amillərdəndir [14].

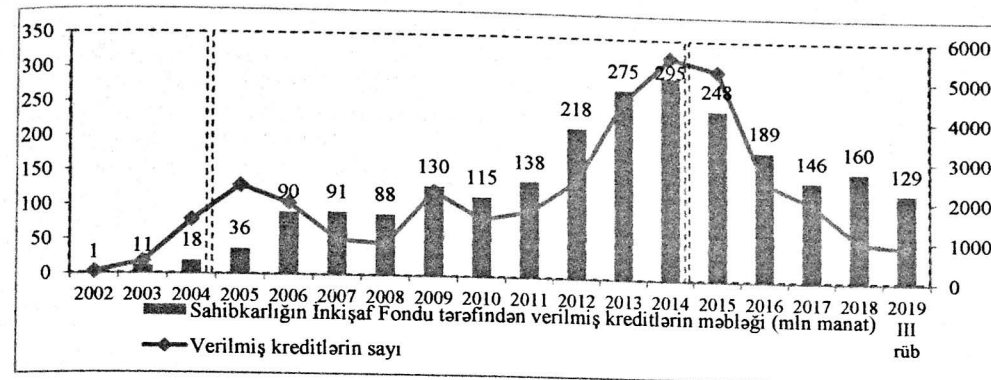
Azərbaycanda KOS-ların maliyyə resurslarına çıxışını məhdudlaşdıran digər səbəb banklar tərəfindən kreditlər verildikən təminat qismində daşınmaz əmlakla üstünlük vermələridir. Strateji Yol Xəritəsində qeyd olunur ki, Azərbaycanda KOS subyektlərinin aktivlərinin cəmi 22 faizini torpaq və daşınmaz əmlak, 34 faizini debitor borclar, 44 faizini isə maşın və avadanlıqlar təşkil edir. Kreditorların qəbul etdiyi girovların isə 73 faizi torpaq və daşınmaz əmlak, cəmi 27 faizi isə daşınar əmlakdır. Bu isə sahibkarların maliyyə çıxışlarına ciddi şəkildə məhdudiyət yaradır [22].

Azərbaycanda KOS-ların maliyyələşməsinin 71%-i daxili maliyyələşməyə, 28%-i banklar tərəfindən verilən kreditlərə əsaslanır. Faktoring, lizinq və digər maliyyələşmə alətləri Azərbaycanda KOS-ların maliyyələşməsində 1% təşkil edir [14].

"Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında" 2018-ci il 31 iyul tarixli Fərman ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu ləğv edilərək, İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində Sahibkarlığın İnkişafı Fondu publik hüquqi şəxsi yaradılıb. Güzəştli kreditlərdən daha səmərəli istifadə etmək, sahibkarların güzəştli maliyyə resurslarına çıxışını asanlaşdırmaq məqsədilə Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun kreditlərinin illik faiz dərəcəsi 6%-dən 5%-ə endirilmişdir [20].

Sahibkarlığın İnkişaf Fondunun xətti ilə verilmiş kreditlərin məbləği 2002-ci ildən (fəaliyyətə başladığı tarix) 2019-cu ilin III rübünə qədər 2,4 milyard və ya orta illik 133 mln manat təşkil etmişdir.

Qrafik 7. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən verilmiş kreditlərin illər üzrə dinamikası (mln manat)

Qrafik Sahibkarlığın İnkişafı fondunun məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

KOS-ların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsinə dəstək xarakterli 2017-ci ildə İpoteka Fondunun bazasında İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu (Fond) yaradılmışdır. Zəmanət mexanizmi şərtlərinə görə zəmanətin kreditə nisbəti 15%-dən az, 75%-dən çox olmamalıdır. Fondun daxili qaydalarına əsasən girovun kreditə nisbəti minimum 80% olmalıdır. Fondun zəmanət mexanizmi çərçivəsində təqdim etdiyi subsidiya 10%-ə qədərdir. Yəni kommersiya bankları tərəfindən kiçik və orta sahibkarlara təqdim edilən 18%-lik biznes kreditinə sahibkar 10% subsidiya alaraq illik kredit faizini 18%-dən 8%-ə endirə bilər. Lakin, subsidiya əldə etmiş sahibkar girovun kreditə nisbətindən asılı olaraq Fonda 0,33% və 2,8% aralığında illik komissiya ödəyir. Fondun yüksək girov şərtləri və əlverişli olmayan faiz dərəcələri nəticəsində 2017-ci ildən indiyə qədər cəmi 47 milyon manat zəmanət mexanizmi çərçivəsində kredit verilmişdir [19].

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi aqrar inkişaf layihələrinə güzəştli kreditlərin verilməsini təmin edir. Agentlik vasitəsilə 2007-ci ildən etibarən 155 milyon və ya orta illik 13 milyon manatlıq güzəştli kredit verilib. Güzəştli kreditlər 5 il müddətinə illik maksimum 7%-lə verilir və irihəcmli kreditlər üçün kredit müddətinin ilk iki ilində yalnız faiz məbləği ödənilir [21].

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində fəaliyyətin stimullaşdırılmasını, bu sahədə innovasiyaların tətbiqini, eləcə də elmi-tədqiqat işlərinin genişləndirilməsini dəstəkləmək məqsədilə sahibkarlıq subyektlərinə Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin tabeliyində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu vasitəsilə 3, 5, və 10 illik güzəştli kreditlər verilir [18]. Lakin, Fond tərəfindən sahibkarlıq subyektlərinə verilmiş kreditlərin məbləği dərc olunmadığına görə hansı həcmdə kreditlərin verilməsi məlum deyil.

Dünya Bankının araşdırmalarında qeyd olunur ki, Azərbaycanda MKOS-ların maliyyə resurslarına çıxışlarını dəstəkləmək istiqamətində bir neçə dövlət proqramları olsa da MKOS-ların yalnız 5.1%-i dövlət proqramlarına müraciət etmiş və yalnız 1.7%-i bu dəstəkdən yararlına bilmişdir [14].

Nəticə və müzakirələr

2005-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda dövlətin vergi gəlirləri ilə büdcə xərcləri arasındakı fərq əvvəlki dövrlərlə müqayisədə əhəmiyyətli səviyyədə artmağa başlamış və bir müddət sonra böyük "gap" yaratmışdır. Vergi gəlirləri ilə dövlət büdcəsinin xərcləri arasındakı uyğunsuzluq

Dövlət Neft Fondundan transferlər hesabına aradan qaldırılmışdır. Post-neft dövründə neftdən asılılığın aradan qaldırılması və ya azaldılması məqsədilə büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi dövlətin fiskal göstəriciləri arasında kəsiri azalda bilər.

Nəzərə alsaq ki, KOS-lar dayanıqlı və uzunmüddətli iqtisadi inkişafın mənbəyi hesab olunur, o cümlədən məşğulluq, ÜDM və digər makroiqtisadi göstəricilərdə müsbət təsirə malikdir, belə olan halda KOS-ların inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlar və sub-sektorları üzrə əlavə dəyər zənciri yaradaraq vergitutma obyektini genişləndirməklə büdcə daxilolmalarını müxtəlif mənbələrdən təmin edə bilər. Nəticə etibarilə, KOS-ların inkişaf etdirilməsi həm büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsinə, həm də onun neftdən asılılığının azalmasına gətirib çıxarar.

Azərbaycan iqtisadiyyatında KOS-ların təşviqi büdcənin vergi daxilolmalarında istehlak vergilərinin payını azalda, fiziki şəxslərin gəlir vergisini artırma bilər. Nəzərə alsaq ki, büdcənin vergi daxilolmalarında ən yüksək çəkiyə malik olan ƏDV həm də ən çox volatilliyə sahibdir, belə olan halda istehlak vergilərinin büdcənin vergi daxilolmalarında payının azaldılması və bu azalmanın müvafiq olaraq fiziki şəxslərin gəlir vergisi hesabına kompensasiya edilməsi büdcə gəlirlərinin sabitliyini təmin etmiş olar.

Azərbaycan iqtisadiyyatına KOS-ların töhfəsi aşağı səviyyədədir. Lakin, ölkədə KOS-ların inkişaf etdirilməsi üçün güclü potensial imkanlar mövcuddur. Xüsusilə, emal sənayesinin zəif inkişaf etməsi və bu sahə üzrə bir çox məhsullara olan daxili tələbin idxal vasitəsilə qarşılınması KOS-ların inkişaf etdirilməsi istiqamətində zərurət yaratmışdır. Emal sənayesi üzrə KOS-ların inkişaf etdirilməsi yerli istehsalı təşviq etməklə idxalı övzölmiş olar.

Dünya Bankının araşdırmalarına əsasən KOS-ları inkişaf etdirmək üçün onların maliyyə resurslarına çıxışı asanlaşdırmaq əsas şərtlərdəndir. Azərbaycanda sahibkarlığa dəstək məqsədilə sahibkarlıq subyektlərinin güzəştli kreditlərdən faydalanması üçün dövlət tərəfindən bir neçə fondlar yaradılsa da onlara ayrılan vəsaitlər zəruri səviyyədə deyil.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının 128 ölkə üzrə apardığı tədqiqatda Azərbaycanda 2017-ci ildə ÜDM-in 13%-i miqdarında və ya 9 mlrd manatdan yuxarı MKOS-ların maliyyə resurslarına çatışmazlığı ehtimal olunur.

Azərbaycanda büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi və onun sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə aşağıdakılar təklif olunur:

- Azərbaycanda KOS-ların inkişafını təmin etmək üçün onların maliyyə resurslarına çıxışlarını dəstəkləmək, o cümlədən kommərsiya bankları tərəfindən təklif olunan biznes kreditlərinin faiz dərəcələrinin aşağı endirilməsi;
- Kommərsiya bankları tərəfindən KOS-lara kreditlər verilən zaman girov qismində onların daşınar əmlak üstünlük vermələrinin təşviqi;
- İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun (Fond) təqdim etdiyi zəmanət mexanizmindən kiçik və orta sahibkarların faydalana bilməsi üçün tələb olunan girov şərtlərinin yüngülləşdirilməsi və ya girovun kreditə nisbətinin minimum 40%, maksimum 80% olması, habelə zəmanətin kreditə nisbətinin 75%-dən 100%-qaldırılması və Fonda KOS-lar tərəfindən ödənilən illik komissiyaların ləğv edilməsi;
- Sahibkarlığın İnkişaf Fondu və Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi vasitəsilə verilən güzəştli kreditlərin miqyasının əhəmiyyətli səviyyədə artırılması;
- KOBİA tərəfindən hər bir daxili bazar araşdırmasına görə çəkilən xərcin mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üzrə müvafiq olaraq 95%, 80% və 50%-nin güzəşt olunması;
- Ölkədə KOS-lar tərəfindən yerli istehsalın təşviqi məqsədilə idxal bazarı haqqında məlumatların təmin edilməsi üçün klasterlər və ya idxal olunan məhsullar üzrə bazarın miqyasının KOBİA-nın rəsmi saytında dərc olunması;
- KOBİA tərəfindən idxal olunan aralıq məhsulların siyahısının tərtib olunması və mütəmadi olaraq KOS-lar üçün dərc olunması;

- KOS-ların yerli məhsullar üzrə xarici bazarlarda rəqəbətqabiliyyətiliyini təmin etmək məqsədilə, qlobal bazarlarda dəyişən tələblərə uyğun kompetensiyalı işçi qüvvəsi bazasını formalaşdırmaq: KOBİA tərəfindən qlobal əmək bazarlarında baş verən yenilik və ya innovasiyalara uyğun trendlərin izlənilməsi və bu sahədə yeniliklərin Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinə ötürülməsi, nəticədə peşə təhsilində qlobal bazarların tələblərinə uyğun ixtisasların tədris edilməsi.

ƏDƏBİYYAT

1. Hafiz Quliyev. (2018), "Büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi və maliyyə sabitliyi", Azərbaycan Vergi Jurnalı, №2 (137).
2. Jan De Kok və b. (2011), "Do SMEs create more and better jobs?", EIM Business & Policy Research, https://ec.europa.eu/growth/sites/growth/files/docs/body/do-smcs-create-more-and-better-jobs_en.pdf
3. IFC (2010), "Scaling-Up SME Access to Financial Services in the Developing World", G20 Seoulsummit, https://www.enterprise-development.org/wp-content/uploads/ScalingUp_SME_Access_to_Financial_Services.pdf
4. IFC (2017), "MSME Finance Gap", Washington, D.C., <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/03522c90-a13d-4a02-87cd-9cc9a297b311/121264-WP-PUBLIC-MSMEReportFINAL.pdf?MOD=AJPERES&CVID=m5SwaQA>
5. Lopez-Gonzalez, J. (2017), "Mapping the participation of ASEAN small- and medium- sized enterprises in global value chains", OECD Trade Policy Papers, No. 203, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/2dc1751e-en>
6. Meghana Ayyagari, Thorsten Beck and Asli Demirgüç-Kunt (2003). "Small and Medium Enterprises across the Globe: A New Database". Policy Research Working Papers. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.194.7081&rep=rep1&type=pdf>
7. OECD (2010), "SMEs, Entrepreneurship and Innovation" OECD Publishing, Paris, ISBN 978-92-64-08031-7 – No. 57299 2010
8. OECD (2017), "Enhancing the Contributions of SMEs in a Global and Digitalized Economy", OECD Publishing, Paris, <https://www.oecd.org/mcm/documents/C-MIN-2017-8-EN.pdf>
9. OECD (2018), "Fostering greater SME participation in a globally integrated economy", SME ministerial Conference, <https://www.oecd.org/cfe/smes/ministerial/documents/2018-SME-Ministerial-Conference-Plenary-Session-3.pdf>
10. OECD (2019), OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2019, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/34907e9c-en>.
11. OECD (2019), "Tax revenue trends in the OECD", OECD Publishing, <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/revenue-statistics-highlights-brochure.pdf>
12. Sefer Şener, Mesut Savrul, Orhan Aydın. "Structure of Small and Medium-Sized Enterprises in Turkey and Global Competitiveness Strategies". Procedia - Social and Behavioral Sciences 150 (2014) 212 – 221
13. World Bank, (2008), Finance For All? A World Bank Policy Research Report, 2008, Washington.
14. World Bank (2015), "MSME Access to Finance Demand Survey in Azerbaijan", <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2015/05/12/world-bank-survey-assesses-small-and-medium-enterprises-access-to-finance-in-azerbaijan>
15. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi- <https://www.taxes.gov.az/az>
16. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Nərmativ-hüquqi aktların vahid internet elektron bazası- <http://www.e-qanun.az/>
17. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi- <https://www.stat.gov.az/>
18. Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi- <http://smb.gov.az/>
19. Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu- <https://mcgf.az/>

20. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi Sahibkarlığın İnkişafı Fondu-
<http://cdf.gov.az/>
21. Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi- <http://akia.gov.az/>
22. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi-<http://iqtisadiislahat.org/>

*Хафиз Элданиз оглы Гулиев
 докторант, АГЭУ,
 Министерство Налогов
 Азербайджанской Республики*

Роль развития малого и среднего предпринимательства в Азербайджане в диверсификации доходов бюджета

Резюме

В статье рассматривается диверсификация доходов бюджета в контексте развития малого и среднего предпринимательства (МСП). Была оценена важность диверсификации доходов бюджета в экономике Азербайджана, и было исследовано положительное влияние малых и средних предприятий на экономику и рост доходов бюджета. Была проанализирована текущая ситуация МСП в экономике Азербайджана, включая их долю в макроэкономических показателях, а также работу, сделанную государством по их продвижению. Был оценен доступ к финансовым ресурсам, который является ключевым фактором в развитии МСП. В результате был сделан ряд предложений по развитию МСП для диверсификации доходов бюджета.

Ключевые слова: диверсификация доходов бюджета, нефтяная зависимость, малый и средний бизнес, налоговые поступления, бюджетные расходы и доступ к финансовым ресурсам.

*Haftz Eldeniz Guliyev
 PhD student, ASUE,
 Ministry of Taxes of the Republic Azerbaijan*

The role of development of small and medium-sized enterprises in budget revenue diversification

Summary

In this paper budget revenue diversification has been researched through the development of small and medium-sized enterprises (SMEs). In Azerbaijan economy the significance of budget revenue diversification has been evaluated and the positive impact of development of SMEs to economy and expansion of budget revenues is investigated. The current state of SMEs in Azerbaijan economy and their contributions to macroeconomic indicators and some policy actions taken by government regarding to encouragement of SMEs is examined. Access to finance of SMEs has been assessed as a key factor to development of them. Finally, in order to diversify budget revenues several recommendations have been given to develop SMEs.

Key words: budget revenue diversification, oil dependence, small and medium sized enterprises, tax revenues, budget expenditure, access to finance.